

*drept semu de amintire.
Autogr.*

ELEMENTE TURCEȘTI

ÎN

LIMBA ROMÂNĂ

DE

Lazar
nișu
L. ȘAINEANU.

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMÂNE (LABORATORII ROMÂNI)

26, STRADA ACADEMIEI, 26.

1885.

In the interest of creating a more extensive selection of rare historical book reprints, we have chosen to reproduce this title even though it may possibly have occasional imperfections such as missing and blurred pages, missing text, poor pictures, markings, dark backgrounds and other reproduction issues beyond our control. Because this work is culturally important, we have made it available as a part of our commitment to protecting, preserving and promoting the world's literature. Thank you for your understanding.

Jubitului meu Profesor

D-LUI B. PETRICEICU-MASDEU

*Membro al Academiei Române, al Academiei Imperiale
de Științe de la St. Petersburg, al Societății de Linguistică din Paris, al
Societăților Academice din Belgrad și
Sofia etc.; Director general al Arhivelor Statului;
Profesor de Filologia comparativă la Universitatea din București*

INCHIN RESPECTUOS.

ACEASTĂ LUCRARE.

Extras din *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie* sub direcțiunea
d-lui Gregoriu G. Tocilescu.

ELEMENTELE TURCEŞTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

De la apariţiunea Turcilor în Europa, limba otomană a început a ezercita o influenţă din ce în ce mai mare asupra diferitelor popoare, cu cari această naţiune resboinică a venit neconţinut în atingere. Extremitatea occidentală a Asiei (Armenia, Persia, Arabia) şi mai tot Orientul Europei au resimţit, pe o scară mai mult sau mai puţin înţinsă, această puternică influenţă, care mergea paralel cu crescândă importanţă politică a Semilunei în Europa.

Românii au fost între primele popoare, cari s'au opus torentului de invasiune al Osmanismului, şi între cei dintâi, cari au deschis o porţiţă lăturaşă înţroducerii elementului turcesc. Această importatiune, inaugurată încă de pe la începutul secolului al XVI-lea, a continuat într'un mod neîntrerupt mai până în zilele noastre. Şi acest element n'a avut numai o existenţă trecătoare sau o influenţă mărginită, ci, în mare parte, el a ştiut să pătrună adinc în viaţa şi sufletul poporului, devenind astfel o proprietate inalienabilă a limbii noastre. Aserţiunea lui Roesler (1), cum că «influenţa limbii turceşti s'a mărginit asupra curţii principilor şi asupra comerţului din oraşele mai însemnate de pe lângă Dunăre», şi că «acest element nou n'a fost nici-o-dată într'atâta de puternic, în cât să reeasă din fisionomia limbii române», e departe de a fi exactă. Lăsând la o parte numărul însemnat de cuvinte turceşti, ce au obţinut deplină cetăţenie în limba noastră, n'are de cât cine-va să răsfoască colecţiunea de poezii populare adunate de d. Alexandri, oglinda cea mai credincioasă a spiritului şi grafului popular, spre a se convinge tocmai de contrarul cuvintelor lui Roesler. Nu mai vorbim de baladele dobrogene, culese de d. Burada (2), unde existenţa elementului turcesc s'ar putea explica din localitatea provenienţei lor. Dar până şi în Bucovina a ramas încă vie această influenţă, ale cărei reminiscenţe se resfrîng în cântecele ei populare (3).

O altă dovadă de popularizarea acestui element e aninarea sufixelor turceşti (*gi*, *lyk*, *li*) la cuvinte de altă origină (laptagiu, lampagiu, zavergiu, bragagiu, contracciu; crailic, etc.),—ceea ce dovedeşte o strinsă intimitate a poporului cu această limbă. În această privinţă, ar trebui să ne surprinză faptul,

(1) Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen. Wien. 1865. p. 26.

(2) O călătorie în Dobrogea. Iaşi, 1880.

(3) Marian Simeon Fl. : Poezii poporale române. 2 tomuri. Cernăuţi 1873—75.

că abia 5—6 verbe turcești s'aū putut strecura în limba romînă. Causa acestui fenomen poate fi însă explicată din particularitatea, ce aū infinitivele turcești de a fi afectate de terminațiunea *mak* sau *mek* (1), o grupă finală, care nu'î de loc susceptibilă de a fi rominizată.

Dar chiar minimul număr de verbe turcești intrate în limba noastră aū trebuit mai întâi să treacă, mai toate, printr'o filieră slavică spre a dobîndi o formă acceptabilă. Se știe, că limba romînă, în verbele derivate din grecește, a adoptat drept formă infinitivală aoristul. Aceeaș procedare o observăm într'un mare număr de limbî, și d. Miklosich, în «Forma verbelor derivate în albaneza,» a studiat acest subiect cu profunditatea, ce sîntem obișnuiți a o admira în toate scrierile sale. Astfel limba serbă, bulgară și albaneză procedează într'un mod identic, în privința derivării verbelor turcești, alăturând sufixul aoristic *-is* (al verbelor derivate din grecește) la forma infinitivului (serb. *sati*, bulg. *sam*, alb. *s*), sau chear și la forma aoristului (serb. *tisati*, *disati*; bulg. *tisam*, *disam*; alb. *tis*, *dis*) a verbului turcesc. Verbele romîne bunăoară : *atirdisi*, *batalisi*, *cortorosi*, fără a pomeni de altele mai puțin cunoscute, corespund verbelor bulgărești : *atardisam*, *bataljasam*, *kurtulisam*, derivate de a dreptul din turc. *batâl*, *artyrmak*, *kurtarmak* (2).

Din cele trei dialecte ale limbii romîne, cel istrian, intru cât îl cunoaștem până astăzi, nu conține aproape nici un singur cuvînt turcesc, fie direct sau indirect, de oarece Rominii istrianî, după cercetările lui Miklosich, n'aū pornit din Orient, ci dintr'o regiune sudică locuită de Bulgari. ceea ce explică și numărul seū preponderant de cuvinte slavone. (3) Dialectul macedo-romin din contra posedă deja turcisme în număr considerabil; dar cel mai bogat în această privință e incontestabil dialectul daco-romin.

Un studiu asupra acestor elemente turcești, ce aū pătruns în limba romînă, presintă o importanță culturală și un interes literar, înlesnind înțelegerea unei bune părți a literaturii noastre istorice și beletristice. Cât de departe sîntem de a poseda încă o asemenea cercetare, în toată generalitatea ei, și cât de neîndestulătoare sint, în această privință, lucrările noastre lexicografice, ne o poate dovedi citirea fie-cărei pagini din *Cronicele* noastre sau din romanul cultural al reposatului Filimon (4).

Cu toate acestea lucrări preliminare nu ne lipsesc. Ele se datoresc activității a doi bărbați, cari aū dobîndit o importanță deosebită pentru istoria și limba noastră : reposatul Roesler și d. Cihac.

Monografia lui Roesler, publicată mai întâi în «Sitzungsberichte» ale Academiei vieneze (vol. LVIII, p. 125 urm.), este, ca ori-ce început, puțin satisfăcătoare. Și nici că putea fi alt-fel față cu puținătatea materialelor, ce 'i-aū stat

(1) Jaubert : Grammaire turke. 2 ed. Paris. 1833. p. 88.

(2) Miklosich, Albanische Forschungen. III, p. 3, 4, 8.

(3) Miklosich, Rumunische Untersuchungen. I, 84.

(4) Ciocoiul vechi și noul său ce naște din pisică șoareci mînîncă. Romanț original. București, 1863.

la îndemână. Ea este însă cu mult superioară monografiei aceluiaş scriitor asupra elementelor neogreceşti, unde se amestecă mereu limba populară cu cea neologică, aducând prin aceasta o scădere însemnată cercetării.

Lucrarea d-lui Cihac, coprinsă în volumul al doilea din al său dicţionar etimologic (p. 541—631), conţine deja un material însemnat, dar nu încă îndestulător. Despre această parte a operei sale se poate zice, că conţine prea mult şi prea puţin : prea mult, întru cât d-sa mărgininu-se a înregistra numai limba vie, a admis şi un număr de cuvinte de mult dispărute; prea puţin, căci n'a înregistrat nici măcar a treia parte din turcismele aflătoare în literatura noastră istorică, în special în *Cronicele* noastre, cari, ca scrieri originale, reproducând cu fidelitate limba epocii, merită, de nu o particulară, cel puţin o egală consideraţiune cu cele-l'alte monumente ale literaturii noastre.

Lucrarea recentă a d-lui Miklosich (1), în care face un studiu comparativ asupra diverselor elemente turceşti, ce au intrat în limbile din Sudetul şi Estul Europei (greaca, albaneza, romîna, bulgara, serba, ruteana, rusa şi polona), utilizează, în privinţa limbii romine, materialul aflat în Roesler şi Cihac, şi deci observaţiunile şi adaosele, ce vom face la lucrările acestor din urmă, se vor referi în acelaş timp şi la opera ilustrului slavist (2).

Cercetarea de faţă are de scop, înainte de toate, îmbogăţirea materialului cunoscut. Ea îşi propune asemenea rectificarea sau cel puţin discuţiunea unora dintre etimologiile predecesorilor mei, precum şi eliminarea tuturor ipoteselor puţin probabile. Vom încerca, întru cât ne vor permite mijloacele ce ne-au stat la îndemână, a face un studiu ştiinţific mai complet asupra turcismelor limbii romine, așa cum ni le înfăţișează izvoarele noastre istorice și graul popular. În această cercetare se vor omite deci toate acele neologisme orientale, ce le datorăm contactului cu cultura apusană sau pe acelea cu un caracter artificial pronunţat. (3)

Cu tot folosul, ce am tras din lucrările precedente pe acest teren, ne simţim datorî a releva, că acest studiu coprinde cercetări asupra unui mare număr de cuvinte, ce figurează aci, pentru întâia oară, într'o lucrare lexicografică. Spre a nu da acestui studiu o întindere prea mare ne am mărginit a ne referi,

(1) Die türkischen Elemente in den Südost-und osteuropäischen Sprachen. Erste und zweite Hälfte. Wien, 1884.

(2) În această nouă publicaţiune s'au strecurat câte-va scăpări din vedere, ce nu le am fi relevat, de nu s'ar fi perpetuat de la Roesler la Miklosich : *buclă* (Roesler. 32, Mikl. I, 31), rău scris *buclu*, nu 'l de cât fr. boucle ; *tapaj* (Roesl. 45, Mikl. II, 72), rău scris *tapah*, e asemenea fr. tapage.

Un articol intitulat «Massif Malluff și turcismele limbii romine» începuse a apare în «Școala Română» (An. 1882 p. 118 urm.) organul corpului didactic din județul Prahova. Autorul său transcrie pe d. Cihac de la un cap până la altul fără a-l cita o singură dată. Aceasta caracterizează în de ajuns lucrarea sa.

(3) Un asemenea caracter îl au turcismele din «Istorie a preputernicilor împărați otoman» de Ianache Văcărescu (Tes. II, 237—302).

mai totdeauna, la lucrarea mai sus pomenită a d-lui Miklosich, care îmbrățișează aproape întregul material de comparațiune din celelalte limbi, asupra cărora n'am voit a întinde cercetarea noastră.

Transcripțiunea cuvintelor turcești e aceea adoptată de Zenker (1). În rarele cazuri, când acesta ne a lăsat în nedumerire, am recurs la alte opere secundare, ce le cităm anume. O steluță indică arhaismele, dintre cari poate unele mai trăiesc în popor. Cuvintele puțin cunoscute și mai cu seamă acelea cari nu figurează încă în nici un dicționar, vor fi însoțite de citațiuni extrase din Cronice, Hronografe, Poesii populare, Basme, Foi de zestre etc. Iată și literatura operelor mai însemnate citate în acest studiu :

- Al. P. P. *Alexandri*, V. : Poesii populare ale Românilor. București. 1866.
 Al. D. V. — Despot Vodă. București. 1880.
 Al. T. — Teatru. 4 vol. București. 1875.
 Alex. *Istoria* lui Alexandru cel Mare, 1852. (fără loc).
 Ar. *Aricescu*, C. D. : Istoria Revoluțiunii române de la 1821. vol. II (Acte justificative). Craiova. 1874.
 Bălc. *Bălcescu*, Nicolae : Istoria Românilor sub Mihail Vodă Viteazul, ed. Odobescu. București. 1878.
 Beld. *Beldiman*, Alexandru : Tragodia saŭ mai bine a zice jalnica Moldovei întâmplare după resvrătirea Grecilor în Cr. III, 335—434.
 Bianchi *Bianchi*, T. X. et *Kieffer*, I. D. : Dictionnaire turco-français. 2 vol. Paris. 1843—1850.
 Br. Pr. *Brandza*, Dr. D. : Prodromul Florei române saŭ enumerațiunea plantelor până astăzi cunoscute în Moldova și Valahia. București. 1879—83.
 Br. L. — Limba botanică a țaranului român în Col. pe 1882.
 Bol. *Boliac*, Cesar : Poesii naționale. Paris. 1857.
 Budagoff *Budagoff*, Lazari : Sravnitelnyj slovarj turecko-tatarskihŭ naręčyj (Dicționar comparativ al limbelor turco-tatare). vol. I—II. St. Petersburg 1869—71.
 Bur. *Burada*, Teodor T. : O călătorie în Dobrogea. Iași. 1880.
 Cal. b. *Calendarul* basmelor și al legendelor populare române pe anii 1875, 1881 și 1885.
 Cant. D. M. *Cantemirii*, Demetrii : Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae, ed. Papiu. București. 1872.
 — Descrierea Moldaviei. ed. Negruzzi. Iași. 1851.
 Cant. Div. — Divanul, ed. Sion. București. 1878.
 Cant. Ist. ot. — Istoria imperiului otoman, ed. Hodoș. Bucur. 1876
 Car. Leg. *Leguirea* lui Caragea, ed. Brăiloiu, București. 1865.
 Cib. *Cihac*, A. de : Dictionnaire d'ętymologie daco-romaine 2 vol. Francfort. 1870—79.
 Codr. D. *Codrescu*, Teodor : Dicționar francezo-romin. 2 vol. Iași. 1859.
 Cond. ¹ *Condica* din zilele Măriei Sale prea luminatului și prea înălțatului nostru Domn Ion Constandin Alexandru Ipsilant Voevod în Tes. II, 303—344.

(1) Singura excepțiune s'a făcut pentru litera *khy*, pentru care, din considerațiuni tipografice, am admis pe χ grecesc, care se și apropie mai mult, ca ori-ce altă transcripțiune, de rostirea acestei litere.

- Cond. ² *Condica* din zilele Măriei Sale..... Ioan Georgie Caragea Voevod, ib id 347—401.
- Conv. *Convorbiri* literare. Redactor Iacob Negruzzi. Iași. 1868 urm.
- Cost. *Costinescu*, Ion : Vocabular romîno-francez. București. 1870.
- Cr. *Cronicele* României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei, ed. Kogălniceanu, 3 vol. Bucur. 1872—74.
- Diez *Diez*, Friedrich : Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. I—II. 3 ed. Bonn. 1869.
- El. V. *Eliad*, I. : Vocabular de vorbe streine în limba romînă. Bucur. 1847.
- Fil. *Filimon*, Nicolae M. : Cîcoiți vechi și noui. București. 1863.
- Gorj. D. *Gorjan*, Gherasim I. : Dascal pentru limba franțuzească (pag. 1—113 : Dicșioner pentru zicerile cele mai trebuincioase). 1832.
- Gorj. Hal. — Halima sau povestiri mitologicești arăbești. 4 vol. Bucur. 1877.
- Ham. *Hammer*, Histoire de l'empire ottoman. (Paris, 1835) vol. X.VII.
- Hasd. Arh. *Hasdeu*, B. Petriceicu : Arhiva istorică a Romîniei. 4 vol. București. 1865—67.
- Hasd. Col. — — Columna lui Traian, Anii 1882 și 1883.
- Hasd. Cuv. — — Cuvente den bătrîni. 2 vol. cu supliment. București. 1878—80.
- Hron. *Hronograful* Țărei românești de la 1764—1815 scris de Dionisie Eclesiarcul în Tes. II, 159—236.
- Hehn *Hehn*, Victor : Kulturpflanzen und Haustihere, etc. 3 ed. Berlin. 1877.
- Ion. Agr. *Ionescu*, I. : Agricultura română din județul Putna. Bucur. 1870.
- Isp. B. *Ispirescu*, P. : Legendele sau Basmele Romînilor. Bucur. 1882.
- Isp. B. Sn. — Basme, snoave și glume. Craiova. 1883.
- Isp. Pil. — Pilde și ghicitori. București. 1880.
- Isp. Sn. — Snoave sau povești populare. Bucur. 1879.
- Isp. U. sf. — Din poveștile Unchiașului sfătos. Bucur. 1879.
- Isp. Mih. — Isprăvile și viața lui Mihail Viteazul. Bucur. 1876.
- Jip. *Jipescu*, Gr. M. : Opincaru cun iese și cum trebuie să hite săteanul. București. 1881.
- L. B. *Lexicon* valachico-latino-hungarico-germanicum. Buda. 1825.
- Laur. Gl. *Laurian*, A. T. și *Massin*, I. : Glosariu, care coprinde vorbele din limba română streine prin originea sau forma lor. Bucur. 1871.
- Mag. Ist. *Magazin* istoric pentru Dacia sub redacția lui A. Treb. Laurian și Nicolae Bălcescu. I—V vol. București. 1845—1848.
- Mar. P. p. *Marian*, Simeon Fl. : Poesii populare române. 3 vol. Cernăuți. 1878—75.
- Mar. Orn. — Ornitologia poporană română. 2 vol. Cern. 1883.
- Marien. Bal. *Marienescu*, Al. Marian : Poesia populară. Baladă. Pesta. 1859.
- Melchis. *Melchisedek*, Cronica Hușilor. București. 1869.
- Mikl. *Miklosich*, Dr. Franz : Die türkischen Elemente in den Südost-und ost-europäischen Sprachen. I—II. Wien. 1884.
- Mikl. R. U. — Rumunische Untersuchungen. Istro-und macedo-rumunische Sprachdenkmäler. I-II Wien. 1881.
- Negr. *Negruzzi*, C. : Păcatele tinerețelor, ed. Socec. Bucur. 1873.
- Pan P. V. *Pann*, Anton : Culegere de proverburî sau Povestea vorbeii. 3 părți. București. 1852.
- Culegere de proverburî, ed. Cucu, Bucur. 1883.
- Pan Nădr. — Nădrăvăniile lui Nastratin Hoge. Bucur. 1880.
- Pan Șez. — O șezătoare la țară. I—II. Bucur. 1880.

- Pan Arch. — Înțeleptul Archir și nepotul său Anadam. Bucur. 1880.
- Pol. *Polizu*, G. A. : Vocabular româno-german. Brașov. 1857.
- Ponbr. *Ponbriant*, Raoul de : Dicționar rumâno-frances. Bucur. 1868.
- R. *Revista* pentru istorie, archeologie și filologie sub direcțiunea lui Gregoriu G. Tocilescu. 1882 urm.
- Rev. rom. *Revista* română de Odobescu. București. 1861- 63.
- Roesl. *Roesler*, Dr. Robert : Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen. Wien. 1865.
- St. D. *Stamatî*, Teodor : Wörterburch der deutschen und romanischen Sprache, Iassy, 1852.
- St. M. r. — Const. : Musa rominească, ed. Codrescu. Iași. 1868.
- Teodor. Inc. *Teodorescu*, G. Dem. : Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român. Bucur. 1874.
- Tes. *Tesaur* de monumente istorice de A. Papiu Ilarian. 3 vol. București 1862-64.
- Toc. *Tocilescu*, Gr. G. : Doamna Stanca. Bucur. 1877
- Ur. *Uricariul...* de Teod. Codrescu. Iași. vol. I-VI. 1852-75.
- Z. *Zenker*, Jules Théodore : Dictionnaire turc-arabe-persan. Leipzig. 1866-76.
- Zil. *Cronica* Țărei românești dintre 1800-1821 scrisă de Zilot Românul în Col. pe 1882-83.

NB. Prescurtările : *ar.*, *p.*, *t. or.*, însemnează că cuvântul respectiv e de origină arabă, persiană, turcească, turco-orientală sau glagataică.

A.

1. **Abă**, postav de lână groasă, manta dintr'însa (Beld. III, 342 : (Grecii) veniți goli, în stare proastă, în *abale* îmbrăcați);--*abagiu*, *abagér* (mold.), negustor sau fabricant de abale;--*abagerie*. fabrică de aba;--*habagiu*, *habaciu*, haină de aba sau de altă materie (Mar. P. p. II, 224 : îmbrăcată în *habagiu* ; R. I, 1. 341 : un *habaciu* de șahmara cu spinări de sobol) ; -- *abălúță* (Pol. 2), mântăluță din aba ; -- ar. 'abā. sorte de vêtement d'une étoffe grossière, toute étoffe grossière Z. 621^a. Mikl. I, 5. — Cât pentru *hábă*, care în L. B. (p. 250) are, pe lângă sensul de «pătură albă», și pe acela de «șezătoare, sau locul unde se adună fetele și femeile seara cu furca de torc» (cf. Stam. M. r. p. 527 : habă = clacă), putem stabili următoarele tranziții logice : postav sau pinză, locul unde se lucrează, întrulocare de lucrătoare (Cf. *argea* Cih. II, 636). de unde apoi «șezătoare, clacă.» În privința schimbării accentului cf. călfă, hávră, iámă, etc.

2. **Abanós** — ar. *ebenüs* vulg. *abanos*, ébène Z. 5^c. Cih. 543 ; — l t. *ebenus*, gr. ἔβενος din ebr. *eben*, peatră : decî lemn de o mare țarie.

3. ***Abdós**, spălarea leguită înaintea rugăciunii (Gorj. Hal. I, 23 : luă *abdesul* și namasul) ; — p. *âbdest*, ablution prescrie avant de commencer la prière (*âb*, apă ; *dest*, mână) Z. 3_a ; — bulg. *abdez*, serb. *abdes* Mikl. I, 5.

4. **Abi tîr**, adv. (în basmele muntene) luminos, strălucit, mult (Cal. b. 1875, p. 55 : pietre de berllant, care lumina năuntru casei mai *abitir* ca sute de luminări ; ibid. p. 5 : o coroană, care lumina mai *abitir* ca cele mai scumpe pietre ; Cal. b. 1881 p. 20 : ochii lor se izbiră de o lumină, ce strălucea mai *abitir* ca un soare) ; — p. *âb*. splendeur ; *abe*, clair, transparent ; comparativ : *abeter* (ter particulă de comparațiune) Z. 1^a, 6^a.

5. **Abrás**, *ıabrás*, țarcat, bălțat (de cal) ; cal alb la coadă, deochiat (de cal) ;